

Orakelen over de heimelijkheid

Seksualiteit en historiografie in Belgisch perspectief¹

WANNES DUPONT²

Onderzoeker – Universiteit Antwerpen

HENK DE SMAELE

Docent – Universiteit Antwerpen

Op 26 november 2008 werd in Brussel het Forum voor Belgisch onderzoek naar vrouwen-, gender- en seksualiteitsgeschiedenis geïnaugureerd.³ Dit initiatief kan beschouwd worden als een verdere consolidering van het historisch onderzoek naar gender, lichaam en seksualiteit in België. Vrouwengeschiedenis (en ruimer: gendergeschiedenis) is natuurlijk allang geen nieuwkomer meer en is uitgegroeid tot een volwaardige subdiscipline (Christens, 1997; Buerman, 2007; De Metsenaere, 2007). De geschiedenis van lichaam en seksualiteit daarentegen blijft een minder ontgonnen terrein (maar zie bijvoorbeeld wel: Wils, 2001; Peeters, 2008). In eigen land althans, want de historiografische productie is elders bijna niet meer te volgen. Ondertussen zijn er wel enkele uitstekende synthesewerken beschikbaar, die een snelle oriëntatie in de materie toelaten (McLaren, 1999; Garton, 2004; Cocks & Houlbrook, 2006). Het lijkt tijd om ook in België een balans op te maken. Uiteraard werd en wordt ook hier over de geschiedenis van seksualiteit onderzoek gedaan. Toch zijn er tot nog toe maar weinig pogingen ondernomen om kritisch te reflecteren op de historiografische tradities, theoretische inbedding en de methodologische benaderingswijzen, en om na te denken over wenselijke nieuwe richtingen in het onderzoek.

Dit themanummer focust daarom op de hedendaagse geschiedenis van de seksualiteit in België. Een echte systematiek wordt daarbij niet betracht. Het gaat eerder om een greep uit het huidige onderzoek van vooral jonge vorsers. Elk op hun manier tonen zij welke plaats seksualiteit kan innemen op de

¹ Met speciale dank aan Jan Art, Gita Deneckere en Leen Van Molle, niet alleen voor hun kritisch commentaar op een eerdere versie van deze inleidende tekst, maar ook voor hun hulp bij de totstandkoming van het gehele themanummer.

² Voor correspondentie in verband met dit artikel, gelieve contact op te nemen met Wannes Dupont, e-mail: wannes.dupont@ua.ac.be; Henk de Smaele, e-mail: henk.desmaele@ua.ac.be

³ Voor meer informatie over dit netwerk, consulteer de website van het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis (AVG) / Centre d'Archives pour l'histoire des femmes (CARHIF): <http://www.avg-carhif.be>

onderzoeksagenda, wat de mogelijkheden en beperkingen zijn van het bronnenmateriaal, welke historische debatten en metanarratieven relevant lijken. Op die manier ontstaat een vrij heterogene bundel, die toch ook een eenheid vertoont: seksualiteit staat erin centraal en is niet zomaar een nevenaspect van de onderzoeksthematiek. Wij hopen dat dit nummer op die manier kan bijdragen tot de ontwikkeling van een meer zelfbewuste, theoretisch onderbouwde, methodologisch vernieuwende en comparatief gerichte geschiedenis van de seksualiteit in België.

In dit inleidend essay willen wij als samenstellers van de bundel terugblikken op de ontwikkeling van de historiografie over seksualiteit door het werk van enkele Belgische auteurs kritisch te analyseren. Wat we dus niet betrachten is een overzicht te bieden van het relevante onderzoek van de afgelopen decennia. Niet alleen gaan we volledig voorbij aan het onderzoek dat gebeurde in tal van licentiaatsverhandelingen en masterscripties (wel wetende dat juist in deze 'grijze publicaties' veel verkennend onderzoek werd gepresenteerd), ook een aanzienlijk deel van het gepubliceerd onderzoek komt hier niet of nauwelijks aan bod. Veeleer dan te trachten een exhaustief (en noodzakelijkerwijze caleidoscopisch) beeld te geven van de bestaande literatuur (met allerlei mogelijke thema's en invalshoeken), willen wij in deze bijdrage tonen hoe veel auteurs in hun werk vooral gepreoccupeerd lijken door het veronderstelde ontstaan van een 'moderne seksualiteit' in het Westen. Modernisering blijkt een erg krachtig, hardnekkig (meta)narratief in de historiografie over seksualiteit, dat opduikt in het werk van auteurs die voor de rest nochtans uiteenlopende posities innemen.⁴ Zo zullen we tonen hoe de Vlaamse historici Chris Vandenbroeke en Jef Van Ussel met heel andere bronnen en onderzoeksmethoden, toch op zoek gingen naar een gelijkaardig verhaal over civilisering en repressie. De invloed van Michel Foucault op het veld maakt dat dergelijke analyses vandaag soms als achterhaald of naïef (want essentialistisch) worden beschouwd. Toch willen we benadrukken hoe ook Foucaults 'revolutie' slechts ten dele als een copernicaanse wende kan worden beschouwd.

Dit inleidend essay zoomt dus vooral in op het werk van twee Vlaamse historici (en een Franse filosoof). Dit betekent niet dat wij deze auteurs beschouwen als de *founding fathers* van de geschiedenis van de seksualiteit in België en hun werk aldus belangrijker vinden dan dat van anderen. Wij zijn er ons van bewust dat we in dit essay (en meer algemeen in dit nummer) veel van wat er in Franstalig België aan onderzoek tot stand is gekomen, onbesproken laten. Nochtans zou men kunnen beweren dat er aan de Franstalige

⁴ Aan dit thema wijden wij een internationaal colloquium dat in de lente van 2010 zal doorgaan in Antwerpen, onder de titel 'Provincializing European Same-Sex Erotics'.

universiteiten meer (systematische) inspanningen zijn geleverd om seksualiteit een plaats te geven in het historisch onderzoek. Binnen het actieve, multidisciplinaire Centre d'Histoire du Droit et de la Justice (UCL) is er – eerst onder leiding van Marie-Sylvie Dupont-Bouchat, tegenwoordig onder leiding van Xavier Rousseau – altijd aandacht geweest voor de geschiedenis van prostitutie, 'deviant' seksueel gedrag en de band met de rechtspositie van kinderen. Het innovatieve onderzoek van Geoffroy Le Clercq naar seksuele delicten en geweld op het negentiende-eeuwse platteland sluit daarbij aan (o.a. Le Clercq, 1999a; 1999b). Ook aan de ULB groeide de interesse voor seksualiteitsgeschiedenis deels vanuit rechtshistorische hoek (Centre de droit comparé, d'histoire du droit et d'anthropologie criminelle), deels vanuit vrouwenstudies (Groupe Interdisciplinaire d'Études sur les Femmes). Zo werd in 2005 door Valérie Piette het project "Normes, genre et sexualité" gelanceerd. Aan het Institut de Sociologie is daarnaast het Atelier Genre(s) et Sexualité(s) actief.

Ondanks deze rijkdom van recent onderzoek (dat theoretisch vaak aansluit bij de inzichten van genderstudies en gaandeweg ook *queer studies*) kiezen wij er toch voor om in deze inleiding het werk van twee overleden Vlaamse auteurs centraal te stellen, werk dat door sommigen ongetwijfeld als 'verouderd' of 'achterhaald' wordt beschouwd.⁵ Deze aanpak lijkt echter gerechtvaardigd, omdat in het werk van deze auteurs problemen, vraagstukken en spanningsvelden naar voren komen waarmee historici tot op vandaag kampen. Precies door deze problemen te ontrafelen en te tonen hoe het werk van Foucault (en een foucauldiaanse benadering) geenszins een ontknoping of verlossing brengt, hopen wij – op onze manier – te suggereren welke nieuwe paden de historiografie in de toekomst zou kunnen bewandelen. Daarmee is dit artikel geen 'inleiding' in de eigenlijke betekenis van het woord, en het is zeker geen 'programmaverklaring' waarbinnen de auteurs verzocht werden te werken. Sommige van de hier gepubliceerde artikelen sluiten juist expliciet aan bij onderzoekstradities die hier min of meer kritisch worden bejegend. Andere blijven ver weg van de theoretische discussies die hier worden geëvoerd, of suggereren er andere. Ons artikel moet dan ook gelezen worden *naast* de andere. Wij hebben het eerste woord in dit nummer, maar zeker niet het laatste.

⁵ Zo bespreken we één boek van Chris Vandenbroeke, maar niet het werk van meer recente historische demografen. Voor de meer recente ontwikkelingen van de historische demografie, zie het BTNG/RBHC-themanummer *Recent Work in Belgian Historical Demography 19th and early 20th centuries* onder redactie van I. Devos en M. Neven (2001).

1. FACTA, NON VERBA

De historische demografie is een van de historische subdisciplines waarin het eerst aandacht is gegroeid voor seksualiteit. Wie zicht wil krijgen op de kwantitatieve evolutie van de bevolking (van een regio, land of de wereld), wordt geconfronteerd met het 'probleem' van de vruchtbaarheid. Na de Tweede Wereldoorlog werd de demografie een academische discipline met aanzien en gezag. In toenemende mate maakte men zich in het Westen zorgen over de dreigende bevolkingsexplosie in niet of weinig geïndustrialiseerde landen. De theorie van de 'demografische transitie' – zoals die in 1945 haar klassieke formulering kreeg in het werk van de Princeton demografen Frank W. Notestein en Kingsley Davis – kreeg daardoor grote weerklank. De theorie postuleerde een overgang van een demografisch evenwicht in de pre-industriële wereld (gekenmerkt door hoge fertiliteit en hoge mortaliteit) via een periode van bevolkingsexplosie (veroorzaakt door een dalende mortaliteit ten gevolge van de industriële revolutie, zonder dat de vruchtbaarheid wordt gecontroleerd of beperkt) naar een uiteindelijke fase van nieuw evenwicht (dankzij geboortebeperving). Controle van de fertiliteit, zoals beoefend in het Westen, werd beschouwd als een teken van vooruitgang en moderniteit, een verworvenheid waarvan ook de rest van de wereld zo snel mogelijk moest kunnen genieten. De Britse historicus en demograaf Simon Szreter toonde aan hoe de literatuur over de 'demografische transitie' paste binnen de naoorlogse westerse politieke bekommernissen en aansloot bij de (door het functionalisme beïnvloede) theorievorming over modernisering (Szreter, 1993). De demografische transitie werd een soort algemene geldigheid toegekend, een proces dat elk industrialiserend land moest doormaken. 'Traditionele' patronen werden onvermijdelijk overal vervangen door 'moderne' patronen.

Ook in België werd de historische demografie vanaf de jaren 1960 met veel enthousiasme beoefend, vooral naar het voorbeeld van de Franse historici van de *Annales*. De kwantificerende sociale geschiedenis werd omarmd als een nieuwe en opwindende tak van de geschiedenis die de aandacht van de historici zou leiden naar de brede, anonieme lagen van de bevolking die tot dan toe in de historiografie afwezig waren gebleven. Allerlei theorieën over modernisering gaven bovendien nieuwe inspiratie aan het onderzoek en beloofden de geschiedenis om te vormen tot een echte sociale wetenschap. Historici, die er vaak van beticht werden een louter antiquarische en erudiete interesse aan de dag te leggen, zouden nu uitspraken doen over grote processen, langzame of snelle transitieën, transformaties

van traditionele naar moderne samenlevingen en patronen. De historische demografie paste perfect binnen deze nieuwe wetenschappelijke geschiedbeoefening: de discipline was kwantitatief gericht, hanteerde een systematische methode, stond uitspraken over de *longue durée* toe, sloot aan bij sociaalwetenschappelijke modellen, had een grote actuele relevantie en was niet elitair door haar interesse in alle sociale strata van de bevolking. Nieuwe thema's en vraagstukken kwamen op de historische onderzoeksagenda, zoals fertiliteit, procreatie en seksualiteit (Iggers, 1997, 51-64).

Een van de belangrijkste beoefenaars van de historische demografie in België was de Gentse onderzoeker Chris Vandenbroeke (1944-2007). In deze bijdrage hebben wij vooral aandacht voor zijn populaire en (nog steeds) invloedrijke boek *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden* (1986), een werk waarin de geschiedenis van seksualiteit (naast andere thema's) aan bod komt vanuit een demografische interesse. In het "woord vooraf" situeert de auteur zich meteen in de onderzoekstraditie van zijn leermeester Etienne Scholliers, die de weg had getoond naar de historische demografie, deze

"democratische vorm van geschiedschrijving [...] een geschiedschrijving waarin Jan Modaal of de man-met-de-pet de schijnwerpers op zich laat richten" (Vandenbroeke, 1986, 7).

Die schijnwerpers laat Vandenbroeke ook binnenvallen in de slaapkamers. Of althans, hij houdt vol dat door het analyseren van parochieregisters en registers van de burgerlijke stand een licht kan worden geworpen op het meest intieme leven uit het verleden:

"Wat er in het huwelijksbed gebeurde of hoe men met zijn vitale krachten van de voortplanting omsprong, is bij voorbeeld met het aanduiden van een geboortecoëfficiënt te volgen" (*Ibid.*, 13; vgl. ook *Ibid.*, 59).

Volgens demografen 'liegen' de cijfers niet en bieden kwantitatieve, groot-schalige bevolkingsstudies de meest betrouwbare inblik in veranderingen van het seksueel gedrag uit het verleden. Grote verschuivingen in de attitudes tegenover seksualiteit moeten ook aanleiding hebben gegeven tot grote verschuivingen in het voortplantingsgedrag en dus sporen hebben nagelaten in de bevolkingsregisters (Cook, 2006, 34-35). Demografen staan dan ook doorgaans veeleer sceptisch tegenover het gebruik van literaire of normatieve bronnen, of zien hun werk als de ideale en ultieme test voor het werk van collega's die vooral een beroep doen op kwalitatief onderzoek.

Veel historische demografen – inclusief Vandenbroeke en zijn leerlingen – hebben zich dan ook de vraag gesteld wat er uit de bevolkingscijfers te leren valt over een moderne 'verkrampting' in de houding tegenover seksualiteit. De

discussie hierover werd vooral bepaald door een aantal invloedrijke auteurs die, allemaal op hun eigen manier, betoogden dat de dagelijkse praktijken en omgangsvormen vanaf de vroegmoderne tijd in toenemende mate werden 'geciviliseerd' of 'gedisciplineerd'. Norbert Elias besteedde een hoofdstuk aan de "veranderingen in de houding tegenover seksualiteit" in zijn *Prozess der Zivilisation* uit 1939 (maar dat vooral bekend werd na de heruitgave in 1969), een hoofdstuk dat hij liet aanvangen met de stelling:

"Het schaamtegevoel dat de seksuele betrekkingen van mensen omringt, is in de loop van het beschavingsproces aanzienlijk sterker geworden en veranderd" (Elias, 1990, I, 233).

Dat 'modernisering', 'civilisering' en 'disciplineren' gerelateerde begrippen (of 'processen') zijn, is sindsdien in de historiografie breed doorgedrongen. Een goed voorbeeld is de klassieke studie van Robert Muchembled *L'invention de l'homme moderne* (1988), maar ook zijn eerdere *Culture populaire et culture des élites* (1978) bevatte al duidelijk de stelling dat in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw de volkscultuur onder controle kwam van de bureaucratische en centralistische elites, zowel burgerlijke als kerkelijke. 'Seksuele repressie' maakte deel uit van dat transformatieproces. Met een verwijzing naar de Belgische historicus Jos Van Ussel, wiens doctoraatsthesis in het Frans vertaald was als *Histoire de la répression sexuelle* (1972), stelde Muchembled onomwonden:

"La répression sexuelle débuta vers 1500 et continua jusqu'à notre époque, avec un temps fort particulièrement net entre 1550 et 1700" (Muchembled, 1978, 231).

Vandenbroeke citeert Muchembled in *Vrijen en Trouwen*, zoals hij ook het werk aanhaalt van andere grootheden uit de Franse mentaliteitshistorische school als Jean Delumeau (*La peur en Occident*, 1978) en Jean-Louis Flandrin (o.a. *Le sexe et l'occident*, 1981). Daardoor is ook voor hem de voornaamste vraag of de maatschappelijke elites erin zijn geslaagd om het 'spontane' seksuele gedrag van de 'lagere' bevolkingsklassen te disciplineren. Dat deze disciplineren een top-downonderneming was, lijkt daarbij vast te staan. Alhoewel Vandenbroeke (1986, 11) in zijn inleiding aangeeft dat "een echt natuurlijk gedrag nu eenmaal niet bestaat", lijkt hij er toch van uit te gaan dat de seksuele drift vooral een natuurlijk gegeven is dat zich min of meer aan de geschiedenis onttrekt, een soort constante energie die kan onderdrukt worden of zich vrijelijk kan uiten, afhankelijk van de maatschappelijke context. Dat brengt hem ertoe te stellen dat "twee geslachtsgemeenschappen per week" een "normale frequentie van het coïtaal verkeer" bedraagt, een soort gemiddelde dat hij in alle historische periodes

van de oudheid tot de achttiende eeuw meent te kunnen terugvinden. Eenmaal dit 'normaal' patroon vastgesteld, kan Vandenbroeke afwijkingen vaststellen. Of beter, één afwijking:

"Eén belangrijke, maar heel typische uitzondering, laat zich nochtans opmerken. Tijdens de periode om en rond de eeuwwisseling, wanneer de burgerlijke gedragscode met een sterke vorm van seksnegatie een verruimde navolging onder steeds bredere lagen van de bevolking begon te kennen, scoorden vrijen en seks minder goed" (*Ibid.*, 61).

Volgens Vandenbroeke werd de periode van de late negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw gekenmerkt door "een climax van seksuele repressie" (*Ibid.*, 74).

Deze periode van het "anti-seksuele syndroom" (*Ibid.*, 74), waarmee in de seksuele revolutie werd afgerekend, vormde een uitzondering wanneer de houding tegenover lichaam en seksualiteit vanuit de *longue durée* werd bekeken. De eigentijdse seksuele vrijheid ten gevolge van de seksuele revolutie is dan ook niet zo 'nieuw' of 'revolutionair' en men kan zich volgens Vandenbroeke zelfs de vraag stellen "of de erotische fantasie van onze voorouders uit het ancien régime misschien beter ontwikkeld was dan wat wij ons als permissieve mensen toemeten" (*Ibid.*, 94). "Wat zich vandaag voltrekt", zo constateert Vandenbroeke, "is gewoon een herhaling van wat ook vroeger een normaal gegeven was".

"Of kenden de Oudheid, de middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijden misschien niet dezelfde permissiviteit en appreciatie voor alles wat natuurlijk was en met seks te maken had? [...] Vreemd is enkel dat we met een tussenfase van zowat drie tot vier eeuwen moeten rekening houden, waarin de bestaande gedragscode werd afgevoerd en door een totaal gewijzigd en opgedrongen normenstelsel vervangen. Grosso modo laat die periode zich tussen de 16de en het midden van de 20ste eeuw inkapselen. Dat binnen diezelfde tijdsspanne aan een doorbraak van de kapitalistische maatschappij werd gewerkt met inbegrip van een sterkere accentuering van de burgerlijke moraal, ligt voor de hand" (*Ibid.*, 75).

Helemaal in overeenstemming met wat Muchembled schreef over acculturatie in *Culture populaire et culture des élites*, schetste Vandenbroeke het beeld van religieuze en wereldlijke elites die elkaar vonden in een offensief om de zeden van de 'lagere' bevolgingsklassen te civiliseren en te controleren: "Disciplineren en hiërarchiseren werden zowat de basisprincipes waarnaar men de maatschappij wou modelleren" (*Ibid.*, 85).

In de historiografische traditie waartoe Vandenbroeke behoort, werd het moderne (anti)seksuele regime beschouwd als een uitzondering, een aberratie. Volgens Vandenbroeke is

"op een paar korte intermezzo's na een hoge appreciatie van seks in de ruimste betekenis van het woord als een constante en een natuurgegeven te beschouwen" (*Ibid.*, 90).

De (vroeg)moderne tijd is een periode van civilisering en disciplineren die een breuk teweegbracht met alle voorgaande periodes in de geschiedenis toen "de beleving van seks spontaan en probleemloos was" (*Ibid.*, 78; vgl. ook *Ibid.*, 199). De moderne, repressieve omgang met seksualiteit is in deze visie dan ook – om het vocabulaire van Jan Romein te gebruiken – een uiting van de algehele afwijking in het moderne Westen van het Algemeen Menselijk Patroon (AMP). De afwijking kwam er door een onontwarbaar complex van economische, sociale, demografische, technologische en culturele veranderingen. Vandenbroeke wijst op het belang van de contrareformatie die een groot "culpabiliseringsproces" (*Ibid.*, 74) op gang bracht, maar soms lijkt vooral de doorbraak van het economisch kapitalisme cruciaal:

"Een aantal sociaal-economische voorwaarden moeten vervuld zijn alvorens er ten volle sprake kan zijn van wat men gemeenzaam onder de verburgerlijking van de maatschappij en de doorbraak van het burgerlijk normenstelsel begrijpt" (*Ibid.*, 97; vgl. ook *Ibid.*, 204).

Dit afwisselend benadrukken van de Kerk en de burgerij als disciplinerende actoren, bepaalt ook de chronologie van de seksuele repressie in het werk van Vandenbroeke. Wat de contrareformatie aanvatte, werd door de verburgerlijking voltooid, alhoewel Vandenbroeke ook oog had voor de kennelijke versoepeling van de zeden vanaf het midden van de achttiende eeuw tot de late negentiende eeuw. Op basis van gegevens over prenuptiale geboortes concludeert Vandenbroeke dat het seksueel gedrag in de negentiende eeuw niet wezenlijk kan hebben verschild van dat van de hedendaagse jongeren, met dat verschil dat tegenwoordig de fertiliteit veel efficiënter kan worden gecontroleerd. Hij stelt:

"Spreken over een sfeer van seksuele achterlijkheid die zogezegd de leefwereld van onze voorgangers zou beheerst hebben, is op zijn minst een gevaarlijk en in wezen zelfs totaal foutieve veralgemening. Zo'n beeld gaat enkel op voor de 17de en het begin van de 18de eeuw, een periode waarin de invloed van de Kerk en dus de Contrareformatie werkelijk alles domineerde. Toen vooral moet het leven in dit aardse dal een weinig bemoedigende bedoening geweest zijn. Merkwaardig genoeg zal zo'n fase van seksnegatie zich opnieuw aandienen rond deze eeuwwisseling en dan met name tijdens het interbellum. Het is de periode waarin ten volle sprake is van een verburgerlijking van de maatschappij. Wat vroeger alleen maar gold voor de topklassen, herhaalt zich op dat ogenblik voor de rest van de bevolking" (*Ibid.*, 89).

Heel erg duidelijk is de chronologie overigens niet, en vooral de positie van de negentiende eeuw in het verhaal is dubieus. Soms lijkt Vandenbroeke een continu proces van verpreutsing te veronderstellen, dan weer lijkt hij de victoriaanse eeuw te willen rehabiliteren en vrij te pleiten van seksvreemdheid. Dat laatste doet hij vooral in antwoord op Van Ussel, die zich eenzijdig op normatieve bronnen had gericht, en zich dus had laten misleiden. Een van Vandenbroekes leerlingen, Marie Claire Gyssels, concludeerde in haar studie naar voorechtelijk seksueel gedrag in enkele Oost-Vlaamse gemeenten, louter en alleen gebaseerd op een studie van parochieregisters en registers van de burgerlijke stand, dat er sprake was van een "grotere seksuele vrijheid in de negentiende eeuw" (Gyssels, 1984, 82-83). Ook zij zette haar onderzoeksresultaten af tegen de stellingen van Van Ussel over de seksuele achterlijkheid van Vlaanderen. Zij besloot haar bijdrage echter met op te merken:

"Niettemin zijn we J. Van Ussel zeer erkentelijk omdat hij als eerste het seksueel gedrag in het verleden ter discussie stelde en ons aldus een boeiend studieterrein aanwees".

2. HISTORIA VITAE MAGISTRA

Het leidt inderdaad geen twijfel dat Jos Van Ussel aanzienlijk heeft bijgedragen tot een ontluikende historische interesse voor seksualiteit in België. Toch beschreven sociale historici zijn aandeel vooral als dat van een pionier die de heilige huisjes niet schuwde. Hij was iemand die processen van normering en normalisering detecteerde om ze nadien te lijf te gaan, een bepleiter van de "herverkaveling" van de seksualiteit, zoals hij het zelf graag noemde. Van Ussel maakte immers geen geheim van wat hij "de achterstand van Vlaanderen" noemde, nadat hij om een promotor voor zijn proefschrift te vinden was moeten uitwijken naar Amsterdam. Jan Dhondt had geweigerd om hem aan de Rijksuniversiteit Gent te laten werken aan een doctoraat over seksualiteit. Die teleurstelling volgde op Van Ussels worstelingen met en afkeer van de Kerk en vervolgens van het humanistische establishment dat hem te bekrompen en dociel was. Toch vertaalde hij zijn frustraties in een engagement en leek hij vastberaden om een vooraanstaande rol te verwerven in het maatschappelijke debat dat tijdens de jaren zestig steeds sterker aanzwengelde. Van Ussel zag in het wetenschappelijke *sérieux* een middel om zijn sociale doelstellingen te verwezenlijken: een ontvoogding en vrije beleving van de seksualiteit. In het programmatische *Jeugd voor de Muur* uit 1962 (in samenwerking met Jaap Kruihof) formuleerde hij zijn zending dan

ook naar analogie met de Amerikaanse bioloog Kinsey: "De stellingnamen zijn niet bedoeld als de steen in de kikkerpoel: we hopen dat ze gezond bloed zullen brengen in een verkalkt lichaam" (Kruithof & Van Ussel, 1962, 14).

Sociale historici als Vandenbroeke bewonderden Van Ussel, terugblikkend, vooral omwille van zijn ongebreidelde enthousiasme en werk als ijsbreker. Tegelijkertijd beschouwde men zijn methodologische aanpak als onvolkomen. Van Ussel deed generaliserende uitspraken op basis van beperkt onderzoek, iets waar de gesystematiseerde statistiek zich veel beter toe leende. Vooral zijn dissertatie over de *Geschiedenis van het seksuele* probleem was gebaseerd op erg divers normatief materiaal en stootte de onvervalste wetenschappers, waartoe Van Ussel zo graag wou behoren, tegen de borst (Van Ussel, 1968). Nochtans was de studie geen poging geweest om seksueel gedrag in kaart te brengen. Evenmin wou hij een kritische anthologie opstellen van de seksuele zedenleer zoals die was geformuleerd door enkele voornamelijk denkers en moralisten. Wat hem het meest intrigeerde was de dynamiek waarmee sociale fenomenen en culturele concepten in het verleden werden vertaald naar en door het subject in individueel of collectief verband. De correlatie tussen het normerende spreken over seksualiteit en de effecten daarvan primeerde voor hem op de registratie van seksueel gedrag. Daarmee stelde hij zich bloot aan terechte kritiek. Tezelfdertijd was hij ook iets op het spoor.

In zijn bronnencorpus detecteerde Van Ussel een ontwikkeling naar een angstig, zelfs paranoïde spreken over seksualiteit dat een hoogtepunt kende tijdens de negentiende eeuw. Zijn metafoor van het "verkalkte lichaam" was letterlijk bedoeld. Het Westen had een ziekelijke manier van omgaan met de eigen seksualiteit ontwikkeld sinds het einde van de middeleeuwen. Hij sprak dan ook steeds van een "antiseksueel syndroom" dat hij omschreef als

"een verzameling van typische fysische en psychosomatische ziekteverschijnselen in een individu of een groep. [...] Het omvat individuele en collectieve neurosen en psychosen, irrationele pedagogieken, psychosomatische deformaties, houdingen en gedragingen die in onze tijd één voor één als pathologie erkend worden" (*Ibid.*, 13).

Het Westen was er slecht aan toe, zo diagnosticeerde de kersverse doctor Van Ussel. Het kwam erop aan om uit te maken hoe de ziekte zich had ontwikkeld door een antwoord te formuleren op drie etiologische vragen: wanneer begonnen de symptomen zich voor te doen, hoe hadden die zich sindsdien ontwikkeld en wat of wie was ervoor verantwoordelijk?

Het boek moet gelezen worden als een reactie tegen eerdere monocausale theorieën om de historische whodunit op te lossen. In brede kringen leefde immers de idee dat de victoriaanse preutsheid van de negentiende eeuw de

culturele vertaling was van een kapitalistisch model. Dat model legde de nadruk dermate op productiviteit dat seks een zaak werd van voortplanting. Seksueel plezier zonder demografische of economische meerwaarde werd ongeoorloofd verklaard en verdrongen naar een sfeer van immoraliteit en illegaliteit. Deze theorie, nadien bekend geworden als de 'repressieve hypothese', koppelde de verdrukking van seksualiteit aan de notie van klassenstrijd en werd steeds verder ontwikkeld door marxisten, zoals de onfortuinlijke psychoanalyticus Wilhelm Reich en de socioloog Herbert Marcuse (Reich, 1936; Marcuse, 1955). Reichs werk kende, onder invloed van Marcuse, een heropleving tijdens de jaren 1960 wanneer feministen en wat later ook holebiactivisten het zouden inschrijven in hun eisen tot gelijkberechtiging. Van Ussels bewondering voor het synthetisch vernuft van, onder andere, De Tocqueville, Dilthey, Fèbvre en Romein deed hem echter tegelijkertijd onderkennen dat voor de verklaring van de menselijke seksualiteit een grotere cluster van oorzaken en processen in acht moest worden genomen.

"Deze fenomenen zijn economisch, staatkundig, cultureel, fysisch, psychisch; ze omvatten ook de collectieve en individuele emotionaliteit (de dominante gevoelens van bv. vrees, agressie), de ideologieën, de 'systems of belief', de godsdiensten, enz." (Van Ussel, 1968, 26).

De meest flagrante incongruentie in de 'repressieve hypothese' ontdekte Van Ussel in het ongeproblematiseerde samengaan van het kapitalisme en het victoriaanse seksuele taboe. Het kapitalisme kende immers, na de vroegmoderne aanzetten, een vlucht met de industriële revolutie vanaf 1750, terwijl de victoriaanse periode in de meest strikte zin liep van 1837 tot 1901. Het historiseren van de westerse preutsheid vereiste dus een complexer model. Daarvoor maakte Van Ussel dankbaar gebruik van de door Joop Goudsblom geherwaardeerde studie van Norbert Elias. Elias' theorie beschreef een geleidelijke evolutie sinds de middeleeuwen naar de internalisering van normen als de basis voor de disciplinerende, civilisatie en individualisering van de westerse samenleving. Toegepast op de geschiedenis van het 'seksuele syndroom' bood de chronologie van deze theorie veel meer perspectieven. Maar waar Elias' ideeëngoed aanvankelijk vooral bedoeld was om een evolutie op maatschappelijk niveau te verklaren, toonde Van Ussel zich geïnteresseerd in de verklarende kracht ervan als een theorie van de menselijke psyche. De ondertussen beroemde overgang van *Fremd-* naar *Selbstzwang* aanvaardde Van Ussel namelijk niet als louter een uitvloeisel van sociodemografische of productiegebonden veranderingen. Haast geruisloos en mogelijk zelfs enigszins onbewust verschoof hij het zwaartepunt van

de historische dynamiek weg van het historische materialisme naar een wat vage psychologische theorie (Vandermeersch, 1990). Voor die theorie ging hij verder te leen bij Freud, zonder diens oeuvre weliswaar systematisch te verwerken. De geïsoleerde verwijzingen naar het werk van de psychoanalyticus verhullen echter hoe erg Van Ussel schatplichtig is aan een freudiaans mensbeeld. De psychopathologische toon waarmee hij de spanning tussen zijn historisme en universalisme poogde te overbruggen, was duidelijk gezet.

Het belang van de historicus Jos Van Ussel als een convergentiepunt van diverse historiografische lijnen wordt erg onderschat. Met zijn studie begaf hij zich op het wankel breukvlak van sociologische, psychologische, psychoanalytische en historische verklaringen voor een erg complex enigma. In vele opzichten is het veelzijdige en ambitieuze opzet ervan verrijkend en verbredend. Bij gebrek aan een historiografie over seksualiteit in eigen land, grasduinde Van Ussel in de internationale literatuur en zijn verzamelwoede is weerspiegeld in een bonte bibliografie. Collega's herinneren zich zijn werklust en lak aan disciplinaire grenzen (Kruithof & Geurts, 1979). Tegelijkertijd vormde zijn honger naar steeds nieuwe invalshoeken een probleem wanneer die allen geïncorporeerd moesten worden in een nieuwe synthese. "Ik zal nooit systematisch kunnen redeneren", gaf hij ooit te kennen aan zijn vriend Jaap Kruithof (*Ibid.*, 23). *Het seksuele probleem* bleek niettemin invloedrijk en zou na publicatie achtereenvolgens vertaald worden in het Duits (*Sexualunterdrückung. Geschichte der Sexualfeindschaft*, 1970), het Italiaans (*Repressione Sessuale*, 1971), het Frans (*Histoire de la répression sexuelle*, 1972), het Spaans (*La Represión Sexual*, 1974) en het Portugees (*História Da Repressão Sexual*, 1975). Omwille van Van Ussels synthetische opzet vond men zijn werk in binnen- en buitenland belangwekkend. Het gebrek aan focus en analytische helderheid maakten echter dat men zijn genuanceerde opzet doorgaans reduceerde tot de gechargeerde formulering van het 'antiseksuele syndroom'. De Nederlandstalige titel moest in het buitenland dan ook wijken voor wat algemeen aanvaard werd als zijn voornaamste axioma: een bekrachtiging van de repressieve hypothese. Het ging weliswaar niet enkel meer om een opgelegde en functionele preutsheid, maar eerder om een westerse aberratie van de omgang met het spontane seksuele verlangen.

3. IPSA SCIENTIA POTESTAS EST

Vier jaar na de Franse vertaling van Van Ussels boek verscheen in Parijs Michel Foucaults eerste deel van *Histoire de la sexualité*. De cultuurfilosoof schreef in elke betekenis van het woord geschiedenis met *La volonté de savoir*, waarop nog vijf delen moesten volgen, maar waarvan enkel het tweede en derde deel nog werden afgewerkt voor zijn dood in 1983. Het boek geeft aan te willen afrekenen met de klassieke vorm van wat Foucault zelf voor het eerst de 'repressieve hypothese' noemde.

"Les doutes que je voudrais opposer à l'hypothèse répressive ont pour but moins de montrer qu'elle est fausse que de la replacer dans une économie générale des discours sur le sexe à l'intérieur des sociétés modernes depuis le XVIIe siècle. Pourquoi a-t-on parlé de la sexualité, qu'en a-t-on dit? Quels étaient les effets de pouvoir induits par ce qu'on disait? Quels liens entre ces discours, ces effets de pouvoir et les plaisirs qui se trouvaient investis par eux? Quel savoir se formait à partir de là?" (Foucault, 1976, 19).

Foucault las, net als Van Ussel, in documenten uit de achttiende en vooral de negentiende eeuw een enorme hausse in een erg specifieke vorm van spreken over seksualiteit. Maar de victoriaanse periode was er, zo vond hij, allerminst een waarin het seksuele zonder meer verdrukt werd, eerst door een verbod van bovenaf en vervolgens psychologisch door het individu. Integendeel, overal ontwikkelden zich formules waarin mensen werden aangemoedigd om net op zoek te gaan naar hun diepste gevoelens en verlangens en ze vervolgens op te biechten onder begeleiding van een gezaghebbende mentale coach. De biechtstoel, de doktersconsultatie en de sofa van de psychoanalyticus of psychiater beschouwde hij alle als plaatsen waar dit spreken werd geïnstitutionaliseerd, een model waarvan onze cultuur tot op vandaag is dooraderd. Al sinds de Griekse oudheid werd zelfcontrole steeds meer geformuleerd als het temmen van het seksuele beest dat in ieder van ons huist. De christelijke moraal zou zich meer enten op de zelfontcijfering door de nadruk te leggen op het bevrijdende bekennen. Tijdens de achttiende en de negentiende eeuw kende de institutionele interesse voor bekentenissen over het seksuele verlangen een aanzienlijke versnelling. Foucault beschouwde de "wil tot weten" als een drijvende historische kracht met verregaande maatschappelijke gevolgen.

Door afstand te nemen van de 'repressieve hypothese' keerde Foucault zich vooral tegen de exponenten van wat hij aanzag als een al te simplistische verdrukkingsidee. Tijdens de jaren 1960 orakelden progressieve groepen in toenemende mate dat een onverholen beleving en uitschreeuwen van de eigen

seksualiteit het einde zou aankondigen van de repressie (Vandermeersch, 1990, 44). Foucault meende echter dat men zich daarmee opnieuw inschreef in een westers patroon van profetie en openbaring als de weg naar waarheid over zichzelf. Wat hij interessanter vond, was na te gaan hoe dit patroon moest verklaard worden. Hij richtte zich daarvoor tot en ook wel tegen de hervormingsgezinde oproerkraaiers die het repressiediscours, naar zijn aanvoelen, bestendigden. Uiteraard ook, zo niet vooral, in de academische wereld. Nochtans noemde hij zijn opponenten nergens bij naam in het revisionistische *La volonté de savoir*. Foucaults betoog bestaat uit een permanente dialoog met een naamloze antagonist die typerend is voor zijn literaire stijl. Het maakt zijn werk vaak moeilijk te situeren en het vergt van de lezer aanzienlijke inspanningen om te blijven volgen. In zijn iets luchtigere lessen aan het Collège de France noemde Foucault echter wel af en toe man en paard. Zijn sporadische bespiegelingen over Van Ussels *Histoire de la répression sexuelle* verraden hoezeer het aan de basis lag voor de naam van de hypothese die Foucault wou wraken. Op Van Ussels centrale analyse van het verbod op masturbatie reageerde hij immers behoorlijk geprikkeld.

"Au moment où se développe la société capitaliste, le corps, qui était jusque-là – dit Van Ussel – 'organe de plaisir', devient et doit devenir un 'instrument de performance', performance nécessaire aux exigences mêmes de la production. D'où une césure, dans le corps, qui est réprimé comme organe de plaisir et, au contraire, codé, dressé, comme instrument de production, comme instrument de performance. [...] D'une façon générale, je suis un peu gêné, dans une analyse comme celle-là, par l'emploi de séries de concepts qui sont à la fois psychologiques et négatifs [...]" (Foucault, 1999, 221).

Foucault kon Van Ussels marcusiaanse combinatie van marxistische analyse en psychologiserend jargon niet smaken. De poging om met de integratie van Elias' begrippenapparaat oudere theorieën over seksualiteit in het victoriaanse era te falsifiëren, bleven daarbij onopgemerkt. De invloed van de maatschappelijke krachten op de seksualiteit, zo merkte Foucault op, werd andermaal enkel voorgesteld als een gewicht waaronder de mens gebukt ging. Voor hem moest niet het begrenzende van de macht, maar wel het scheppende, het productieve aspect ervan worden belicht. De campagne tegen de masturbatie sinds de jaren 1830, door Van Ussel gebruikt als een *pars pro toto* voor de onderdrukking van de hele seksualiteit, resulteerde niet in algehele vervreemding van een 'authentieke' seksuele beleving. Integendeel, die strijd paste binnen een specifiek mens- en maatschappijbeeld waarin gezondheid en het gezonde lichaam steeds centraler en manifester in een *normale* seksualiteit werden ingeschreven. De campagne tegen masturbatie, uitgedragen door burgerlijke milieus, produceerde de seksualiteit van kinderen en jongeren als

een pedagogisch project van de alerte volwassene. Allerhande overwegingen om dit project in goede banen te leiden, creëerden overal institutionele vertogen die elkaar aanvulden of tegenspraken. Tegelijkertijd riep men hele nieuwe categorieën in het leven die indicatief waren voor ongezonde ontsporingen. Naast het masturberende kind, verscheen de incestueuze broer, de geperverteerde pederast, de geïnvverteerde homoseksueel, de syfilitische prostituee, de wellustige wilde, de necrofiel, de masochist et cetera: allen dreigende voorbeelden van een ontaarde seksualiteit. De burgerlijke inquisitie tegen de masturbatie van jonge knapen – niet die van vrouwen – was één strategie uit een arsenaal aan mogelijkheden om categorieën in het leven te roepen en om ze vervolgens onderling te ordenen op de as van toegestaan tot tegennatuurlijk.

Van Ussel was deze 'pathologisering' van de vertogen over de seksualiteit dan wel op het spoor, hij miskende de autonome werking van het 'discours'. De westerse seksualiteit was niet ziek op zich, maar het praten erover in pathologische termen vormde een werkzaam disciplinerend motief. Het was het dialectische amalgaam van vertogen waarvan historische transformaties uitgingen. Tijdens de hoogdagen van het poststructuralisme – Foucault werd beroemd omwille van zijn overstap van structuralisme naar poststructuralisme, alhoewel hij geen van beide labels genegen was – gold een dergelijk overstijgend principe als erg vernieuwend. Het rekende af met eindeloze variaties op hetzelfde evolutionaire thema van het modernisme. De geschiedenis was weliswaar in beweging, maar bewoog niet volgens geijkte patronen, en allerminst naar een existentiële ontknoping toe. De idee dat de mens via zijn 'vrije' seksualiteit zichzelf bloot zou leggen en daarmee een nieuwe fase in zijn bestaan kon ingaan, vond Foucault een illusie. Voor de teleurgestelde revolutionairen van de zestiger jaren was deze boodschap ontvullend, maar voor historici gold ze meer als een opdracht. Sinds 1976 is de invloed van Foucault op de historiografie van de seksualiteit niet te onderschatten, al zijn heel wat van zijn ideeën een eigen leven gaan leiden in het werk van anderen. Zijn methode gaf aan de studie van normatieve en narratieve bronnen, lange tijd overschaduwde door de successen van de kwantificerende sociale geschiedenis, een nieuw statuut. Met de *cultural turn* opende zich vervolgens een nieuw studiegebied, naast het onderzoek van de taal als een formeel systeem enerzijds en anderzijds de kwantitatieve analyse van het verleden. Uiteraard betekende de doorbraak van de tekstuele benadering in de geschiedschrijving allerminst dat oudere paradigma's en methodes volledig verlaten werden.

Dat geldt zeker ook voor België waar Foucault niet unaniem op een voetstuk werd geplaatst, zoals dat in cultuurhistorische kringen van de

Anglo-Amerikaanse ruimte veel meer gebeurde. Zo gaat de historische studie over masturbatie van Jean Stengers en Anne van Neck volledig aan Foucaults gedachtegoed voorbij, ondanks het feit dat hun bronnencorpus nagenoeg helemaal overlapt met het zijne (Stengers & Van Neck, 1984). Als cultuurfilosoof had Foucault een grote impact (zie o.a. Visker (1990), IJsseling (1981), Vandermeersch (1990), Devos (2004)) en ook seksuologen toonden interesse (het *Jaarboek Seksualiteit Relaties en Geboorteregeling* van het CGSO besteedde in 1987 een themanummer aan het werk van Foucault), maar bij Belgische historici maakte vooral zijn eerder werk over de geschiedenis van het strafrecht school (zie bijvoorbeeld de bundel onder redactie van Françoise Tulkens, *Généalogie de la défense sociale en Belgique (1880-1914). Travaux du séminaire qui s'est tenu à l'Université Catholique de Louvain sous la direction de Michel Foucault*, 1988). Ondanks Van Ussels psychologisch-antropologische aanzetten, zou de sociale geschiedenis, ook die van de seksualiteit, het historisch metier in België tot ver in de jaren 1990 domineren. Reflecterend over Stengers' *Histoire d'une grande peur* besluit een strenge Lesley Hall

"that it provides a continental European slant on a subject that has been perhaps more thoroughly explored in the Anglo-American context" (Hall, 2002, 850).

In die Anglo-Amerikaanse ruimte hadden cultuurhistorische benaderingen, a fortiori die van de seksualiteit, inderdaad veel meer de aandacht gekregen dan in grote delen van Europa. Het proefschrift van Rudi Bleys aan de Katholieke Universiteit Leuven, niet toevallig gepubliceerd in het Engels, zocht daarentegen aansluiting bij wat ondertussen was uitgegroeid tot een waaier aan feministische en postkoloniale perspectieven, maar ook talloze bijdragen vanuit de Lesbian Gay Bisexual Trans(gender) (LGBT) en *Queer Studies* (Bleys, 1996).

Met het nieuwe elan van de cultuurgeschiedenis rond de eeuwwisseling werd de seksualiteit ook in België steeds meer vanuit dit perspectief bestudeerd. Historici richtten zich op het 'discours'. De vraag hoe en wanneer er een modern seksueel discursief regime ontstond (en hoe het eventueel werd gecontesteerd), leek daarbij vanzelfsprekend de analyse te moeten sturen. Christian de Borchgrave onderzocht in *God of Genot* de houding van de Kerk, een belangrijke en invloedrijke producent van vertoog over seksualiteit (De Borchgrave, 1998). Maar historici gingen ook op zoek naar het discours van maatschappelijke en politieke 'progressieve' bewegingen. De houding van allerlei Belgische vormen van socialisme tegenover seksualiteit kwam uitgebreid aan bod in het collectieve werk *Begeerte heeft ons aangeraakt* (1999), één van de meest uitvoerige Belgische studies over de geschiedenis

van seksualiteit. De auteurs tonen de dubbelzinnigheden en spanningen in de socialistische vertogen en attitudes: de socialisten lijken betrokken bij de burgerlijke, discursieve inperking van de seksualiteit, maar hebben er zich ook tegen verzet. Samensteller van de bundel, Denise De Weerd, laat niet na om in haar inleiding (waarin zij nochtans ook aansluiting zoekt bij het werk van Foucault) het perspectief van de seksuele bevrijding op te roepen, en de socialisten in dat emancipatoire verhaal een belangrijke rol toe te kennen:

"iedereen [d.w.z. alle auteurs van het boek] komt tot de vaststelling van Bob Carlier: het zijn 'de socialisten' en de vrijzinnigen, die de spits hebben afgebeten voor veranderingen die strookten 'met hun sociaal-psychologische structuur en hun nood aan ook andere ontvoogding'" (De Weerd, 1999, 14).

Ook de houding van diverse vormen van feminisme en vrouwenbeweging tegenover de hegemonische (en als patriarchaal ontmaskerde) seksuele moraal kreeg natuurlijk aandacht van historici, waarbij vooral de abortuskwestie centraal stond (Celis, 1996, 1997, 1999, 2001; De Metsenaere, 2000). De focus verschuift daarbij nog meer van de studie van het 'discursief regime' of het 'seksualiteitsdispositief', naar concrete politieke, emancipatorische strijd. Dat perspectief is ook aanwezig in de eerste studies over het ontstaan van een homobeweging in België (Hellinck, 1995; 2007). Seksuele hervorming en bevrijding staan tot slot ook centraal in Wim Trommelmans' *Vlaanderen vrij!* (2006). In dat recente boek, dat zich expliciet en bewust in een geëngageerd vertoog over seksuele emancipatie inschrijft, is er van de kritische, 'tegendraadse' bedenkingen van Foucault helemaal niets te merken. Wij verwijderen ons hier natuurlijk van de academische geschiedschrijving. Hetzelfde geldt voor Diane De Keyzers *De schaamte en de schrik, goesting en genot* (2004), een bestseller waarin vier generaties vrouwen aan het woord worden gelaten, en waarin eveneens het verhaal van seksuele repressie en geleidelijke bevrijding het overwegende narratief lijkt te zijn.

4. EX ORIENTE LUX?

Over een ding lijken historici en historiografische genres het eens. Zowel Vandenbroeke, Van Ussel als Foucault – hier vertegenwoordigers van historiografische tendensen tegen wil en dank – constateerden in hun materiaal een afwijking van een ouder patroon die, ondanks lokale en nationale verschillen, typerend is voor het Westen. Vanuit uiteenlopende

methodologische apparaten en theoretische invalshoeken kwam het erop aan om dit 'moderne' seksuele regime te dateren en te verklaren. Vandenbroeke wisselde tussen de Kerk en het kapitalisme. Van Ussel, op zijn beurt, had aanvankelijk ook de Kerk met de vinger gewezen. In zijn *Geschiedenis* veranderde hij echter het geweer van schouder en stelde het burgerlijke kapitalisme rechtstreeks verantwoordelijk voor de vervreemding van het lichaam en de seksualiteit. Met Foucault, de *linguistic* en de *cultural turn* werd het discours een autonoom ordeningsprincipe, dat woekerde in zowel de wereldlijke als de religieuze instituten en echode in alle menselijke relaties. In een ver verleden, dat door historici al naargelang in de vroegmoderne tijd, de middeleeuwen of het antieke Griekenland werd geplaatst, was er daarentegen sprake van een oorspronkelijke, intuïtieve omgang met seksualiteit. Alhoewel vaak impliciet of weinig uitgewerkt, raken deze historische studies over het Westen ook aan een synchroon contrast. Het authentieke 'verre' verleden is bijna inwisselbaar met het 'verre' Oosten – een Oosten (of Zuiden) dat trouwens vaak ook al in de 'marges' van Europa zelf werd ontwaard. "Het oude patroon is elders, ondermeer in Azië, echter blijven voortleven; Europa werd een Afwijking van het A[lgemeen] M[enselijk] P[atroom]", stelde Jan Romein al in 1954 (geciteerd in Tollebeek, 1987, 130). Het was Romein immers niet ontgaan dat het verleden in zeer veel opzichten 'oosters' aandoet (Romein, 1987, xiii).

Vormen van oriëntalisme lijken dus wel endemisch aanwezig onder westerse historici. In de geschiedenis van de seksualiteit wordt dit oriëntalisme uitgekristalliseerd in tegenstellingen als rationeel-intuïtief, analytisch-praktisch en academisch-arcadisch; allemaal logocentrische binarismen waarin een zweem van superioriteit over het pendant latent vervat zit, ook al wordt het 'anders-zijn' van de Oosterling vaak opgehemeld, geïdealiseerd en gecontrasteerd met de 'inauthenticiteit' van de Westerling. Ook Foucault – die in allerlei nieuwe benaderingen van *New Historicism* tot *Queer Studies* (en met inbegrip van Saïds kritische, postkoloniale benadering van het oriëntalisme) als wegbereider en *founding father* wordt gehuldigd – blies de Oost-Westtegenstelling nieuw leven in (Almond, 2007; Afary & Anderson, 2005). Het Westen ontwikkelde volgens hem de eerder beschreven gewoonte om de seksualiteit te verkennen door erover te spreken. Die *Scientia Sexualis* contrasteerde hij met een praktijkgerichte seksuele beleving in het Oosten die hij de naam *Ars Erotica* meegaf. Tot op vandaag concentreren historische studies zich vaak op de westerse eigenheid waarmee, al dan niet actief, de idee van een mystiek Oosten wordt gecontinueerd. Die historiografische identificatie van het Westen met moderniteit heeft vanuit verschillende hoeken al op forse kritiek kunnen rekenen. Met name het postkolonialisme

wijst op het gevaar van het zichzelf bestendige verhaal van een Europese *Sonderweg* die impliciet of expliciet een 'andere' creëert, een oriëntalisme genereert en kritiekloos in stand houdt. Daarom bepleiten auteurs als Ann Laura Stoler het problematiseren van dergelijke genaturaliseerde tegenstellingen en pleiten ze voor een benadering van cultuur als een fluïdum vol hybride vormen (Stoler, 2002).

Met de huidige ontplooiing van de seksualiteitsgeschiedenis in België doen historici er dan ook goed aan dergelijke bezwaren in acht te nemen. Oriëntalismen gedijen immers in allerhande binarismen die analytisch worden gehanteerd in historisch onderzoek. In de geschiedenis van seksualiteit en gender concentreert men zich vaak op als vanzelfsprekend ervaren tegenstellingen zoals boven- en ondermaans, hoofd-hart, man(nelijk)-vrouw(elijk), maar ook stedelijk-provinciaal, modern-archaisch. Een waakzaam operationaliseren van het conceptuele kader moet dus deel of doel vormen van het historisch onderzoek. Het voorkomt dat nieuwe wijn in oude zakken belandt en biedt de beste garanties voor een genuanceerde studie van het complexe vormenspel dat seksualiteit heet.

AFKORTINGEN

AMP	Algemeen Menselijk Patroon
LGBT	Lesbian Gay Bisexual Trans(gender)

BIBLIOGRAFIE

- AFARY (J.) & ANDERSON (K.B.), *Foucault and the Iranian Revolution: gender and the seductions of Islamism*, Chicago, 2005.
- ALMOND (I.), *The New Orientalists: Postmodern Representations of Islam from Foucault to Baudrillard*, Londen-New York, 2007.
- BLEYS (R.), *The geography of perversion: male-to-male sexual behaviour outside the West and the ethnographic imagination, 1750-1918*, London-New York, 1996.
- BUERMAN (Th.), "Maten, makkers, masculiniteit! Historisch onderzoek naar mannelijkheid", *Mededelingenblad van de Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis*, XXIX, 2007, no. 1, pp. 21-26.
- CELIS (K.), "Abortus in België, 1880-1940", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXVI, 1996, nos. 3-4, pp. 201-240.
- CELIS (K.), "Wij waren de eerste. IJveren voor de liberalisering van voorbehoedsmiddelen en abortus, 1945-1980" in: D. DE WEERDT, *De dochters van Marianne: 75 jaar SVV*, Gent, 1997, pp. 268-283.

- CELIS (K.), "Socialisten en seksuele fraude: de houding van de socialisten tegenover abortus en anticonceptie (1880-1990)" in: D. DE WEERDT, *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent, 1999, pp. 181-205.
- CELIS (K.), "The Abortion Debates in Belgium 1974-1990" in: M.D. McBRIDE STETSON, *Abortion Politics, Women's Movements, and the Democratic State: A Comparative Study of State Feminism*, Oxford, 2001, pp. 39-59.
- CHRISTENS (R.), "Verkend verleden. Een kritisch overzicht van de vrouwengeschiedenis 19de-20ste eeuw in België", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXVII, 1997, nos. 1-2, pp. 5-37.
- COCKS (H.G.) & HOULBROOK (M.) (red.), *The Modern History of Sexuality*, Houndmills, 2006.
- COOK (H.), "Demography" in: H.G. COCKS & M. HOULBROOK, *The Modern History of Sexuality*, Houndmills, 2006, pp. 19-40.
- DE BORCHGRAVE (Ch.), *God of Genot. Vlaanderen 1918-1940. Een kerk in strijd met de moderne zinnelijkheid*, Leuven, 1998.
- DE KEYZER (D.), *De schaamte en de schrik, goesting en genot. Vier generaties vrouwen vertellen*, Leuven, 2004.
- DELUMEAU (J.), *La peur en Occident (14e-18e siècles): une cité assiégée*, Parijs, 1978.
- DE METSENAERE (M.), "Het belang van de strijd voor de legalisering van abortus voor de vrouwenbeweging en de impact op de levens van vrouwen", *Nieuw Tijdschrift van de VUB*, XIII, 2000, no. 3, pp. 29-43.
- DE METSENAERE (M.), "Veel geschiedenis, weinig geheugen? Over de belangstelling van Belgische contemporanisten voor de geschiedenis van feminisme en vrouwenbeweging sinds de jaren zeventig" in: G. VANTEMSCHE, M. DE METSENAERE & J.C. BURGELMANN, *De Tuin van Heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*, Brussel, 2007, pp. 169-208.
- DEVOS (I.) & NEVEN (M.), "Breaking stereotypes. Historical demography in Belgium since 1981 (19th and early 20th centuries)", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXXI, 2001, nos. 3-4, pp. 311-346.
- DEVOS (R.), *Macht en verzet. Het subject in het denken van Michel Foucault*. Kapellen-Kampen, 2004.
- DE WEERDT (D.) (red.), *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent, 1999.
- ELIAS (N.), *Über den Prozeß der Zivilisation: soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, Bern, 1969 [1939].
- ELIAS (N.), *Het Civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*, Utrecht, 1990 [1982].
- FLANDRIN, (J.-L.), *Le sexe et l'Occident: évolution des attitudes et des comportements*, Parijs, 1981.
- FOUCAULT (M.), *La volonté de savoir*, Parijs, 1976 (Histoire de la sexualité, 1).
- FOUCAULT (M.), *Les anormaux. Cours au Collège de France. 1974-1975*, Parijs, 1999.
- GARTON (S.), *Histories of Sexuality: Antiquity to Sexual Revolution*, Londen, 2004.
- GYSSELS (M.-C.), "Het voorechtelijk seksueel gedrag in Vlaanderen (1700-1880)", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, X, 1984, no. 1, pp. 71-104.
- HALL (L.), "Review of 'Masturbation: The History of a Great Terror'", *The American Historical Review*, CVII, 2002, no. 3, pp. 849-850.
- HELLINCK (B.), *'Na een echt kongres. Met sprekers en een verslag'. Bijdrage tot de geschiedenis van de homobeweging in Vlaanderen (1953-1985)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG, 1995.

- HELLINCK (B.), "Over integratie en confrontatie. Ontwikkeling in de homo- en lesbiënebeweging", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2007, no. 18, pp. 109-129.
- IGGERS (G.G.), *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Middletown, 1997.
- IJSSELING (S.), "Michel Foucault en de strategie van de macht" in: E. BERNS, S. IJSSELING & P. MOYAERT, *Denken in Parijs. Taal en Lacan, Foucault, Althusser, Derrida*, Alphen aan den Rijn-Brussel, 1981, pp. 69-93.
- KRUIITHOF (J.) & GEURTS (I.) (red.), *De seksualiteit herzien. Het werk van Jos Van Ussel*, Deventer, 1979.
- KRUIITHOF (J.) & VAN USSEL (J.M.W.), *Jeugd voor de muur: Vlaamse studenten over hun seksuele problematiek*, Antwerpen, 1962.
- LE CLERCQ (G.), "La perception des violences sexuelles en Belgique (1830-1867): Construction juridique, pratique répressive et réactions sociales" in: J. KURGAN-VAN HENTENRIJK, *Un pays si tranquille? La violence en Belgique aux XIXe siècle*, Brussel, 1999a, pp. 107-129.
- LE CLERCQ (G.), "Violences sexuelles, scandale et ordre public. Le regard du législateur, de la justice et des acteurs sociaux au 19e siècle", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXIX, 1999b, nos. 1-2, pp. 5-53.
- MARCUSE (H.), *Eros and civilization: a philosophical inquiry into Freud*, New York, 1962 [1955].
- MCLAREN (A.), *Twentieth-Century Sexuality: A History*, Malden, 1999.
- MUCHEMBLED (R.), *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècle)*, Parijs, 1991 [1978].
- MUCHEMBLED (R.), *L'invention de l'homme moderne. Culture et sensibilités en France du XVe au XVIIIe siècle*, Parijs, 1988.
- PEETERS (E.), *De beloften van het lichaam. Een geschiedenis van de natuurlijke levenswijze in België, 1890-1940*, Amsterdam, 2008.
- REICH (W.), *Die Sexualität im Kulturkampf: zur sozialistischen Umstrukturierung des Menschen*, Kopenhagen, 1936.
- ROMEIN (J.), *Aera van Europa. De Europese geschiedenis als afwijking van het Algemeen Menselijk Patroon*, Leiden, 1987 [1954].
- Seksualiteit, Relaties, Geboorteregeling. Jaarboek 1987*, Brussel, 1987.
- STENGERS (J.) & VAN NECK (A.), *Histoire d'une grande peur. La masturbation*, Brussel, 1984.
- STOLER (A.L.), *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule*, Berkeley, 2002.
- SZRETER (S.), "The Idea of the Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History", *Population and Development Review*, XIX, 1993, no. 4, pp. 659-701.
- TOLLEBEEK (J.), "Jan Romein en het Algemeen Menselijk Patroon", *De Uil van Minerva. Tijdschrift voor Geschiedenis en Wijsbegeerte van de Cultuur*, III, 1987, no. 3, pp. 129-143.
- TROMMELMANS (W.), *Vlaanderen Vrij! 50 jaar seks in Vlaanderen*, Antwerpen-Leuven, 2006.
- TULKENS (F.) (red.), *Généalogie de la défense sociale en Belgique (1880-1914). Travaux du séminaire qui s'est tenu à l'Université Catholique de Louvain sous la direction de Michel Foucault*, Brussel, 1988.
- VAN USSEL (J.M.W.), *De geschiedenis van het seksuele probleem*, Meppel-Amsterdam, 1982 [1968].

- VAN USSEL (J.M.W.), *Sexualunterdrückung. Geschichte der Sexualfeindschaft*, Gießen, 1977 [1970].
- VAN USSEL (J.M.W.), *La repressione sessuale*, Milaan, 1971.
- VAN USSEL (J.M.W.), *Histoire de la répression sexuelle*, Paris, 1972.
- VAN USSEL (J.M.W.), *La Represión Sexual*, México, 1974.
- VAN USSEL (J.M.W.), *História Da Repressão Sexual*, s.l., 1975.
- VANDENBROEKE (Ch.), *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden. Seks, liefde en huwelijk in historisch perspectief*, Brussel, 1986.
- VANDERMEERSCH (P.M.G.P.), "A Cultural Sexuality or a Sexual Culture?" in: F.J.R. VAN DE VIJVER & G.J.M. HUTSCHEMAEKERS, *The Investigation of Culture. Current Issues in Cultural Psychology*, Tilburg, 1990, pp. 43-58.
- VISKER (R.), *Genealogie als kritiek. Michel Foucault en de menswetenschappen*, Amsterdam, 1990.
- WILS (K.), *Het lichaam (m/v)*, Leuven, 2001.

Sexualité et historiographie dans une perspective belge

WANNES DUPONT
HENK DE SMAELE

RÉSUMÉ

L'histoire de la sexualité en Belgique a longtemps été un épiphénomène dans les recherches d'histoire et n'a obtenu que récemment une place plus centrale dans des études culturelles, sociales et politiques du passé. Cet intérêt croissant n'est pas le produit d'un effort coordonné et institutionnel – bien que davantage de coordination soit actuellement nécessaire –, mais il apparaît principalement comme l'assemblage de différentes approches théoriques et méthodologiques.

Dans l'introduction à un numéro spécial qui reflète cette diversité, nous n'avons pas essayé d'offrir un bilan de toute une (proto-)historiographie nationale de la sexualité.

Ce bref essai veut surtout passer en revue trois auteurs importants dont les écrits, toujours influents, ont précédé les études actuelles qui sont en nombre croissant. Notre intention n'est pas particulièrement d'identifier des 'pionniers' et ensuite de les célébrer ou critiquer. Nous voulons plutôt relever quelques idées persistantes sur l'émergence d'un régime sexuel "moderne". Nous avons utilisé l'ouvrage de Chris Vandenbroeke sur la natalité, les méditations de Jos

Van Ussel sur le 'problème sexuel', et la révision de 'l'hypothèse répressive' de Michel Foucault pour montrer comment des intellectuels ont cherché, à partir de perspectives divergentes, à expliquer la sexualité comme un élément de base dans le développement d'un 'Occident' unique. Malgré les vifs débats et des ruptures claires en ce qui concerne le potentiel des sources, l'idée d'une sexualité occidentale particulière subsiste comme important leitmotiv. Nous avançons que les critiques du post-colonialisme pourraient conduire à reformuler cette problématique et à stimuler une conscience sur l'usage gratuit de ces topoï persistants. Nous espérons que de telles considérations, comme la composition hétérogène de ce volume, contribueront à l'essor d'une historiographie belge de la sexualité (auto)critique, théorisée, comparative et méthodologiquement innovatrice.

Communing about the covert. Sexuality and historiography from a Belgian perspective

WANNES DUPONT
HENK DE SMAELE

SUMMARY

The history of sexuality in Belgium has only recently begun to move from a phenomenon in the margins of historiography towards the centre of several social, cultural and political studies of the past. This growing interest is not a coherent institutional effort, but rather a diverse collection of methodological and theoretical approaches. To introduce a special issue on sexuality, which reflects this diversity, we have not attempted to comprehensively map the complexity of a national (proto-)historiography of sexuality. This short essay looks back on three important authors whose work preceded and still continues to influence the now emerging body of research on sexual ideas and practices in Belgium's shifting social constellations. It is not so much concerned with identifying, celebrating and/or criticising the work of the so-called 'founding fathers' than with outlining pervasive beliefs regarding the emergence of a modern sexual regime. We have used Chris Vandembroeke's work on natality, Jos van Ussel's writings on 'the sexual problem', and Michel

Foucault's revision of the 'repressive hypothesis' to illustrate how intellectuals from very different perspectives have sought to explain sexuality as a key element in the rise of a unique 'West'. Despite heated debate and clear divides about the use of sources, it seems that this preoccupation remains a powerful leitmotiv. Borrowing from postcolonial scholarship, we argue, could help to reformulate these issues and stimulate an awareness about the use of obstinate topoi. We hope that such considerations, along with the heterogeneous make-up of this volume, can contribute to the development of a more self-conscious, theorised, comparative and methodologically innovative historiography of sexualities in Belgium.